

КОГНИТИВНИ АСПЕКТ НАСТАВНИХ ЕКСКУРЗИЈА У ФУНКЦИЈИ ЕДУКАЦИЈЕ УЧЕНИКА

Јована Прокопић¹

Апстракт: Појам когниције обухвата менталне активности попут примећивања, посвећивања пажње, памћења и решавања проблема помоћу којих човек стиче сазнања. Савремена психологија класификује менталне процесе у три категорије, поред когниције – сазнања, то су и емоције – осећања и коначија – воља. Когниција је сазнавање стварности заснована на човековом искуству. Когнитивни процеси, као део личности, интелигенције човека функционишу непрестано.

Наставне екскурзије су најбољи начин да ученици стекну неопходна визуелна искуства у упознавању геопросторних одлика. Савремена настава се заснива на логичком закључивању, односно на каузалном размишљању. Школске екскурзије томе несумњиво доприносе.

Међутим, многи чиниоци који су укључени у реализацију образовно-васпитног рада свакодневно постављају питања оправданости ђачких екскурзија. Сучељавају се мишљења и износе разлози „за“ и „против“ (најчешће преовлађују они против). Стиче се утисак да су школске екскурзије, нарочито оне које се изводе у иностранству, друштву непожељне а родитељима неоправдан трошак. У раду ће бити дати разлози због којих су наставне екскурзије неизоставан део наставног процеса као његов посебан облик и специфична наставна метода.

Предмет рада је организација наставних екскурзија, начини припреме и извођења и постекскурзионе активности. Циљеви и задаци истраживања су образовно–васпитна и педагошко–психолошка оправданост извођења наставних екскурзија као обавезујућег дела наставе.

Кључне речи: когнитивни аспект, наставне екскурзије, визуелизација, савремена настава.

Увод

Путовање, чији је примарни циљ образовање, познато је још из античких времена. Већ тада су људи путовали да би учили и образовали се (Strumpf, 2003; Nardo, 2005; Работић, 2011). У Европи су у 17, 18. и 19. веку путовања, чија је сврха била доминантно образовна, била веома популарна и обавезан сегмент образовања виших слојева друштва.

¹ prokopicjovana@gmail.com

Реч екскурзија долази од латинске речи *excursio* у значењу излет или кратко путовање. У *Речнику српског језика* Матице српске, екскурзија се у примарном значењу дефинише као: „краће групно путовање, излет у забавне, културне, научне, спортске и др. сврхе; заједничка посета знаменитих места, споменика и сл.“ Видимо да образовни аспект екскурзија није експлицитно укључен у примарно значење речи (наравно, „културне и научне сврхе“, те „посета знаменитих места“ укључују и образовни аспект јер претпостављају и учење).

Ако као основне карактеристике екскурзије разумемо групно путовање и образовање, приближавамо се оном значењу појма у којем га најчешће користимо, а то су школске екскурзије. *Правилник о извођењу екскурзија у школама* дефинише школску екскурзију као „факултативну ваннаставну активност која се организује ван школе“. Из саме дефиниције појма можемо разумети предности које школске екскурзије пружају у односу на традиционалну образовну ситуацију у учионици.

Резултати неких истраживања указују да је једна од највећих вредности школских екскурзија, по чему се оне памте у одраслом добу, излазак из рутине учионице (Pace, Tesi, 2004; Hurd, 1997). Међутим, друга истраживања наводе констатацију да се на локалитету у дестинацији тежи што већем пресликавању рада у учионици (Lai, 2002).

Без обзира на установљене различитости и наметнуте дилеме у вези позиционирања школских екскурзија у тзв. „културни туризам“, по свом доминантном карактеру, оне спадају у едукативно-образовни туризам. Занимљиво је поменути да резултати многих истраживања показују да се образовање перципира као једна од функција чак и туристичких путовања која се реализују у слободном времену (Rowe, 2002; Качавенда-Радић и Радић, 2009).

Едукациони туризам је у извесној мери присутан у другим формама туризма (Хацић, 2004). У наставним екскурзијама едукација је основни мотив за боравак ученика – туриста на дестинацији. Наставне екскурзије као специфичан вид туристичких кретања због својих циљева и задатака, структуре учесника и других битних фактора захтевају пажљивији прилаз њиховом осмишљавању који би био близак дидактичким принципима на којима се заснива процес школског учења.

Наставне екскурзије и екскурзиона туристичка кретања

Наставне екскурзије чине комплексан облик путовања који подразумева примену разноврсних наставних метода: непосредно посматрање геопростора, истраживачки разговор, коришћење различитих инструмената, картографски рад, графичко приказивање, наставни разговор, излагање, објашњавање, описивање, реферати ученика итд. Њихова дидактичко-методичка улога у реализацији образовно-васпитног процеса се огледа у активизацији логичког мишљења и развијању визуелног памћења код ученика. Кроз реализацију наставне екскурзије максимално се активирају ученичке способности и мобилишу наставнички капацитети. Код ученика се развија другарство, солидарност, организованост и толерантност, научни поглед на свет, подстичу се естетски и емоционални доживљаји. Повремене екскурзије и излети непосредно доприносе развоју организма ученика, јачању и стабилизацији њиховог емоционалног живота. Екскурзионе активности доприносе да се наставници перманентно усавршавају и да боље упознају своје ученика што значајно подиже емоционалну и радну климу у учионици по повратку са наставних екскурзија.

Класификација наставних екскурзија је многострука.

Према *предмету проучавања* наставне екскурзије могу бити:

- ✓ тематске – организују се ради обраде гранских садржаја (климатолошке, геоморфолошке, педолошке, демогеографске, урбаногеографске, привредно

- географске и сл.) и
- ✓ регионалне – организују се ради комплексног посматрања и проучавања неког предела (богатијег су садржаја, захтевају свестранију припрему, чврсту организацију, трајнију ангажованост ученика).

Према *дидактичкој намени* екскурзије могу бити организоване:

- ✓ са циљем стицања нових знања,
- ✓ са циљем утврђивања стечених знања,
- ✓ са циљем примене стечених знања у пракси.

Према *месту обављања* екскурзије се деле на:

- ✓ локалне – завичајне, везане за географску средину у којој се налази школа и најближа суседна насеља и
- ✓ земаљске – одржавају се сваке године на почетку или на крају школске године у трајању од око седам дана са циљем да се упознају занимљиви предели наше земље. У новије време, практикују се нови видови екскурзија, тј. одлазак у иностранство (стручна екскурзија).

Према *времену трајања* екскурзије могу бити:

- ✓ у трајању од 1 до 3 сата,
- ✓ полудневне,
- ✓ једнодневне,
- ✓ вишедневне.

Иако су смисао и циљеви наставних екскурзија јасни, будући да су одређени критеријумима у домену васпитно-образовне делатности, потребно је истаћи извесне особености екскурзионих кретања, као облика туристичких кретања, односно, утврдити међу њима извесне корелативне односе. При томе је неопходно истаћи да многи теоретичари туризма наставне екскурзије као теренски облик наставе не уврштавају у категорију туристичких кретања. Ипак, аутори су мишљења да у приступу овом проблему не треба бити искључив. На то упозоравају чињенице да су у организовању наставних екскурзија укључене многе компоненте из домена тзв. индустрије путовања. Осим тога, потражња за ученичким екскурзијама и типично туристичким екскурзијама са културно-рекреативним садржајима је релативно стабилног карактера, због чега им је и економски значај велики. Врло је упечатљив пример наше земље деведесетих година прошлог века, када је опадањем општег промета туриста услед економске кризе, значајан део делатности из индустрије путовања налазио главне изворе прихода на тај начин што се стављао у позицију посредника и даваоца услуга у организовању екскурзионих кретања која је требало, по свом смислу и суштини, да буду наставна.

Потребно је истаћи и заједничку особину оба типа путовања, а то је да екскурзије као облик туристичких кретања спадају у групу комбинованих кретања јер су условљене потребама упознавања стварности, што би се могло окарактерисати културном потребом или, код наставних екскурзија, у ужем смислу, културно-образовном и секундарном рекреативном потребом. У складу с тим, оба вида екскурзија, са обзиром на карактер итинерера, укључују посету већем броју истородних или, најчешће, разнородних елемената географске средине, међу којима доминантну масу чине туристичке вредности.

Наставне екскурзије се, по правилу, пажљиво планирају и организују и захтевају детаљно урађен програм путовања, које ангажовањем путничких агенција добија карактер специфичног путничког аранжмана.

Према карактеру путовања, наставна екскурзија је туристички аранжман – тура. Њега карактерише комбинација услуга које ће бити остварене по одређеној маршрути „од места поласка до места доласка, и којим ће бити обухваћен већи или мањи број места или туристичке знаменитости“ (Попов, 1997). Значи, ова врста аранжмана обухвата „услуге превоза по утврђеном итинереру, смештај и друге угоститељске услуге потребне за реализацију путовања, као и туристичке услуге везане за упознавање места и крајева који су обухваћени туром“ (Попов, 1997).

Према садржини наставне екскурзија су студијски аранжмани, што значи да чине комбинацију туристичких услуга увек подређених основном циљу – проширивање или обнова одређених стручних или специјализованих знања посетом одређеним објектима, институцијама и сл.

За наставне екскурзије, уколико немају карактер стационараног теренског рада, јер у том случају не би било адекватно користити термин – екскурзиона кретања, карактеристично је да, због преовлађивања културно-образовних момената, предмет интересовања су природне и антропогене компоненте средине које, иако не искључиво, ипак у знатној мери поседују туристичке привлачности, најчешће куриозитетне, естетске и атрибуте знаменитости.

Наставне екскурзије, због специфичних, деликатних и високих захтева постављају сложеније задатке, првенствено пред наставницима, а са друге стране, од путничких агенција које их организују, захтевају максимално ангажовање око коректног извршавања обавеза носиоца делатности путовања (угоститељска делатност, делатност путничког саобраћаја, делатности и објекти забаве, информативна и водитељска служба појединих установа и др.) Ако се наставне екскурзије организују према одговарајућим критеријумима оне су, због чврстог плана и организације, прецизно постављених дужности и континуираног извршавања задатака од стране ученика, што подразумева успостављање њихове емоционалне саморегулације, захвалније за агенцију и даваоце услуга јер су по правилу мање скопчане са могућностима ексцесивног понашања. Ако се оно и јави, испољава се у изузетним околностима и појединачним случајевима, у блажем виду и на њих се благовремено и адекватно може реаговати. Осим тога, пошто овакве екскурзије подразумевају и примену дидактичке фазе – вредновање рада и резултата у извршавању постављених задатака, као и успостављање континуитета са школским активностима, досадашњим истраживањима је доказано да наставне екскурзије утичу да само понашање ученика на њима буде ближе школском режиму, него што је то случај са екскурзијама код којих преовлађују рекреативни садржаји.

Из наведених чињеница произилази да се организаторима и пружаоцима услуга даје могућност да без анксиозности, спонтаније а тиме и професионалније ураде свој део посла. Уравнотежено интерперсонално понашање у таквој ситуацији омогућава стварање узајамног поверења, а обостраним извршавањем обавеза своди евентуалну појаву штете на минималне размере. Стварају се предуслови да се дружељубивост, радозналост, маштовитост, осећај за лепо, код ученика испољава на потпунији начин него у атмосфери школског објекта. Методички узевши, када је у питању ефикасност учења, на екскурзији постоји низ услова који олакшавају учење и боље разумевање, постизање економије у учењу, дуже памћење научног и стварање бољих психолошких услова за успешно учење. Наведени подстицајни сплет околности ствара предуслове да се природне вредности и културна добра на потпунији и комплекснији начин користе и доживљавају.

Добро припремљена, професионално организована и адекватно изведена школска екскурзија је изузетно одговоран и веома комплексан посао. Ова сложена наставна метода

школског рада превазилази школу која у пракси захтева координацију рада стручњака из више области.

Организовано путовање ученика је друштвено условљен феномен. Друштвене промене деведесетих година прошлог века су створиле услове за хаотично стање у области организације наставних екскурзија. Пораст броја екскурзија, односно њихова масовност, од којих највећи део немају наставни карактер, иако се формално подводе под ту категорију, утицао је да су се у путничко-агенцијску делатност, која се првенствено бави организовањем екскурзија, укључивали субјекти слабог пословног морала, што је имало за последицу лоше пословање које се, није само огледало у нехатности, већ и у намерним преварама путника и давалаца услуга. Зато је и потребно да се стриктним поштовањем одговарајућих прописа спречи ова појава.

Да би се то превазишло, Министарство просвете Републике Србије је 1997. године израдило дотада најсвеобухватнија упутства за организовање школских екскурзија и наставе у природи. Исте године је Асоцијација туристичких агенција (YUTA) установила стандарде које туристичка агенција треба да испуни да би била подобна за укључење у реализацију дечијег и омладинског туризма. У складу са тим је извршила ревизију и саставила списак адекватних агенција. Као резултат сарадње више институција, издат је тзв. *Приручник за организовање екскурзија и наставе у природи*, намењен директорима школа. То је било добро као први корак стандардизације и уношења реда у заиста хаотично стање у овој области које одликују деведесете године 20. века. Од тада су правилници и упутства више пута допуњавани и усавршавани. Били су предмет јавних расправа и адекватних скупова. У циљу задњих допуна и измена Министарство просвете је формирало комисију од представника седамнаест разних релевантних институција, удружења и других министарстава. Дакле, у протеклој деценији су учињени значајни помаци. На општем националном нивоу су артикулисани циљеви, задаци, програми, дужине трајања екскурзија зависно од нивоа школовања, услови реализације, евалуација и слично.

Међутим, са образовно-васпитног становишта ова врста регулисања и стандардизације јесте потребна, односно неопходна, али и најмање довољна. Практика потврђује да се, поред свих правилника и одредби, сваке године у време одржавања школских екскурзија дешавају разне појаве, потпуно супротне главним интенцијама, од неприличног туристичког понашања ученика, али и наставника, до фаталних дешавања међу вршњацима у групи или у контакту са вршњацима рецептивног места (Качавенда–Радић, 2013).

Према *Правилнику* Министарства просвете јасно су дефинисани задаци који се остварују реализацијом наставних екскурзија:

- проучавање објеката и феномена у природи и уочавање узрочно-последичних односа у конкретним природним и друштвеним условима;
- стицање нових сазнања;
- развијање интересовања за природу и изграђивање еколошких навика;
- упознавање занимања људи која су карактеристична за поједине крајеве;
- развијање позитивног односа према националним, уметничким и културним вредностима;
- изграђивање естетских, културних и спортских потреба и навика, као и позитивних социјалних односа међу ученицима и наставницима.

Испуњење ових захтева налаже, пре свега, велико дидактичко-методичко искуство наставника који организују наставне екскурзије, али и несумњиву професионалност туристичке агенције која пружа услуге организатора пута.

Вештина посматрања као основа успеха наставне екскурзије

Теренски рад или наставна екскурзија не подносе шаблоне, наставне моделе, својеврсне методичке рецепте, рутинске приступе обради наставних садржаја, већ захтева увек нови, креативан, стваралачки, стручни и дидактичко-методички поступак. Са обзиром да је за успех екскурзије неопходно правилно и потпуно владати техником посматрања предмета, појава, процеса и односа потребно је ученике научити вештини визуелизације простора у коме се одвија наставна екскурзија.

Посматрање је намерно, планско перципирање, проучавање, истраживање објеката или процеса. Да би квалитет посматрања био задовољавајући оно треба да подразумева:

- ✓ јасно постављање задатка;
- ✓ треба да буде што потпуније и детаљније;
- ✓ потребна је претходно добра припрема, како би се стекла потребна знања о посматраним предметима;
- ✓ посматрање је планско (саставити план, редослед посматрања);
- ✓ веза перцепције са активним радом мишљења (упоређивање, одлике, особине, подаци и објашњавање затеченог стања);
- ✓ способност говорног и писменог формулисања резултата посматрања.

Да би ученици стекли ову вештину треба испоштовати принцип поступности. Треба им дати најпре једноставније а потом теже и сложеније задатке. Најпре се посматрају једноставнији појединачни предмети а затим се прелази на комплексно посматрање околине.

Добро припремљена и реализована наставна екскурзија

Припрема наставних екскурзија подразумева неколико битних корака који се односе на припрему наставника, припрему ученика, реализацију екскурзије и постекскурзионе активности. При стручном планирању екскурзије (наставникова припрема) битно је одредити:

- ✓ правац кретања;
- ✓ избор радних места и објеката посматрања;
- ✓ избор облика и метода рада (описивање, приповедање, дијалог, самостално излагање ученика, комбиноване методе итд.);
- ✓ примена одређених наставних средстава ради презентације оног дела стварности који се не може визуелно на терену уочити.

Након израђеног плана путовања, наставник појединачно предвиђа шта ће се обићи сваког дана и прави детаљну сатницу активности у току сваког радног дана. Планирање теренског рада мора бити врло прецизно, тако да ученици знају шта ће у сваком тренутку радити. Временска артикулација је веома битна ставка наставникове припреме која му омогућава да одреди тачно време трајања радних активности на сваком појединачном радном месту.

Наставну екскурзију не треба схватити као лакши наставни рад који пружа могућност одмора од наставе и учења, нити је треба третирати као методу која се налази на маргини наставног рада, као својеврсно излетничко путовање ради одмора и рекреације. Најбитније је да на наставној екскурзији постоји чврст режим ученичких занимања. Само такав режим осигурава потребну дисциплину и безбедност свих учесника на екскурзији. Без њега није могуће у потпуности реализовати постављене задатке наставне екскурзије.

По припреми наставника приступа се припреми ученика за њихово излагање на екскурзији. То подразумева припремне часове пре одласка на екскурзију са јасно постављеним задацима и циљевима који се од ученика очекују.

При презентацији садржаја екскурзионих тура, треба се ослањати на примену модификоване илустративно-демонстративне методе у географском простору. Њена примена има основу у усменом излагању уз избегавање читања реферата. Потребно је усмено излагати оно што је припремљено, док писани материјал може послужити као евентуални подсетник за прецизне (егзактне) податке, или као упутство за редослед излагања.

Коначно формиран писани састав не значи да је он готов за излагање на терену, већ је он само материјал за презентацију. Рудић (2000) истиче да треба водити рачуна да је „техника писменог излагања другачија од технике усменог излагања“, јер познато је, да неко може да буде сјајан у писању, а лош предавач. Емпиријска истраживања су показала, да, са друге стране, неко може да буде одличан говорник, а да врло лоше пише.

Стручни информациони материјал прочитан онако како је написан, мора се прерадити за усмено излагање. Он обично изгледа тежак, гломазан, сув и недовољно изразит. И обратно – често сјајан говор, који је узбудио слушаоце, надахнуо их и пробудио у њима мисли и осећања може, прочитан као стенограм, да изгуби привлачну моћ и да се учини недовољно логично конструисан, са недопустивим понављањима, која у писменом облику изгледају наметљива и пуна недостатака.

Референт (водич) треба јасно и разумљиво да изложи суштину ствари, отприлике онако како се то ради у разговору са културним саговорником, представником сродне дисциплине, примењујући при томе модел излагања карактеристичан за одређену географску дисциплину. Не треба се при томе упуштати у претерано изношење појединости а, пре свега, непотребно оптерећивати слушаоце бројкама и статистичким подацима. У крајњем случају на терену се може интерпретирати увеличана табела коју референт држи у рукама, а она је довољно видљива за присутну групу слушалаца.

Треба избегавати категоричне тврдње и судове, као и претпоставке без документовања доказа одређеном позицијом објеката или појава у простору. Не треба износити тврдње и догме, јер то често изазива реакцију, полемику, која је сувишна. Искључивост не доводи до конструктивних полемика или врло ретко. Исак Њутн истиче: „Ништа не доводи тако брзо до заборављања пристојности и до свађе, као одлучност тврдњи. Ви ћете мало или нимало добити, ако будете изгледали паметнији или мања незналица од друштва у којему се налазите“ (Цитирано према – Рајнбергу, 1948, 133).

Баковљев (1998) истиче, да се квалитетно излагање може остварити, код готово сваког референта. Референти (наставници, туристички водичи, ученици, студенти и сл.) могу, уколико за то имају воље и стрпљења, да науче у потпуно задовољавајућој мери говорничке манире, да науче да повезано, без записивања и литерарно пренесу своје мисли на особе које слушају.

Јован Цвијић је настојао да студенте на семинарима, на којима су учили да буду сугестивни у излагању, навикне да улажу више труда како би научили основе говорничке вештине. Он је на затвореним конференцијама које су се одржавале у оквиру катедри захтевао од младих сарадника и студената, који би излагали одређену тему у виду кратких реферата, да то излагање понове више пута узимајући у обзир примедбе и сугестије који би им биле изречене после сваког реферисања. Његова искуства говоре да је то од велике користи, јер по правилу вежбање ораторских способности утиче на појачан труд око достизања (постизања) што бољег квалитета предавања.

Предавачу је важно да стекне осећај за време и да управља временом. Дobar говорник уме ма који говор у било ком његовом делу да развуче или сажме. Приликом вежбања излагања претходно написаног материјала, референт треба да научи да

неприметно преконструирате предавање додајући или одузимајући материјал, али тако да га при томе не цепа.

Излагање на терену, као и свако друго излагање, временски треба да поседује одређену меру. Искуства показују да, и када презентатор излаже на терену, његово излагање, ма како било занимљиво и прожето духовитим упадицама, не сме да траје претерано дуго.

Ако у излагању референта има много цитата, бројки, ако је материјал сложен тако да је тешко пратити његов редослед, треба користити подсетник. Подсетници треба да буду у виду фиша на којима су забележени подаци који су неопходни при предавању. Потребно је да излагање буде природно. Треба излагати мирно и сигурно. Треба пазити да прелази са једне тематске целине на другу треба да буду поступни, природни.

Користећи метод памћења говора по кључним питањима повезаним у складну целину, не бринући се о томе да је дословце запамћен, већ да је складан, логичан, повезан и течан, даје говорнику осећај самопоуздања; он је опуштен, а тако се осећају и његови слушаоци. Усмено излагање, монолошка, акроаматска метода, директан и индиректан монолог, како искуства показују, још увек има преовлађујуће учешће у екскурзионим туристичким турама, а у многим срединама готово искључиво се користи у настави. Оправданост његове доминантне улоге може се наћи у ситуацијама када учесници наставних екскурзија не поседују задовољавајуће предзнање или када је наставна ситуација таква да је потребно рационалисати временом које презентатор има на располагању.

Уколико се при информисању ученика користи тимски рад, односно материју излажу два водича задужена за одређену дисциплину, таква врста монолога носи назив „тандем-монолог“. Када садржаје излажу три и више наставника, тада се ради о „панел-монологу“. Уколико се уз излагање наставника уноси и презентовање садржаја посредством визуелног наставног средства, тада се таква врста монолога назива – „индиректан монолог“.

Монолог пружа могућност водичу да креира презентацију садржаја, односно да у потпуности економише временом које му је на располагању. Будући да се туристичка путовања свде на искључиву активност водича (наставника), он је господар читаве ситуације, те је мања вероватноћа да ће у презентацији туристичких атрактивности доћи до појаве неизвесних и непланираних ситуација. Водич не само да бира и одређује шта ће рећи, већ на који ће начин нешто изложити, шта ће нагласити, евентуално поновити, шта скратити или сасвим занемарити.

Уколико се превише користи ова метода, она може испољити низ слабости. Учесник путовања се може пасивизирати. Будући да је неактиван, препуштен сопственом избору, рецептор-ученик не мора да прати садржаје, већ може, само привидно поклањајући пажњу водичевом излагању, у мислима да буде потпуно одсутан, тако да се неретко дешава да он садржаје само фрагментарно или уопште не прати.

Постоји неколико фактора који утичу на то да наставник-водич превише користе монолошку методу. Углавном се може приметити да већина ових разлога постоји као резултат непознавања изражајних могућности, односно, предности других метода, а пре свега њихових комбинација. У најважније факторе спадају: несигурност водича – почетника; страх од могућности појава неизвесних ситуација при заснивању непосредних контаката – дијалога који захтевају, не само психофизичке предиспозиције, већ и дуже и темељније припреме и боље познавање проблема сазнавања на терену; потреба за привидним ауторитативним владањем ситуацијом; несигурност у сопственој струци, која се може очигледније испољити у дијалогу са учесницима путовања; инертност; преношење навика других водича, итд. (Ромелић, 2001).

Код усменог излагања потребно је да оно испуњава особине доброг култивисаног говора, међу којима су најзначајније:

- осмишљеност,
- сврсисходност,
- правилност,
- тачност,
- јасност (разумљивост),
- живост (изражавање),
- хармоничност (свака појединост у оквиру реченице има развијену потпуну мисао),
- гласност и
- убедљивост (ослањања на чињенице, истину, ако је говор јасан и документован).

Основни видови усменог излагања презентатора садржаја једне дестинације су:

- причање или приповедање,
- описивање,
- објашњавање и
- предавање (Ромелић, 2001).

Причање или приповедање односи се на изношење садржаја који садрже одређену радњу, фабулу. Једна од основних карактеристика материје која захтева да се изложи приповедањем је да поседује динамичку компоненту. Због природе самих садржаја и потребе да се приближе слушаоцима, приповедање мора да поседује конкретност, рељефност, односно да побуђује машту, и да утиче на емоционалну страну личности. Приповедање може садржати елементе уметничког излагања код кога се ставља тежиште на сопствено доживљавање садржаја излагања. Користи се при упознавању ученика са историјским догађајима, презентовањем легенди, изношењем прича које имају доминантну атрактивну важност у датом делу дестинације (Баковљев, 1998).

Причање мора да буде логички поступно и прегледно; јасно и аргументовано; изложено правилно и изражајно; сликовито уз настојање да побуђује и стално одржава интересовање слушалаца и то, пре свега, проблематизовањем ситуације и пожељним постављањем реторичких питања.

Описивање представља излагање које је у функцији упознавања посматрача са спољним својствима објеката, појава, процеса и односа. Оно представља, у ствари, сликање речима. Описивање може бити сликовито и аналитичко. При сликовитом описивању један географски објекат се описује део по део онако како се уочава са одређеног растојања. Тако се најпре описују ближи, а потом све удаљенији делови. Аналитичко описивање је засновано на логичком принципу, тако што се најпре описују општа својства, а затим појединости и то са различитог становишта.

Објашњавање је тумачење појмова, закона, принципа, правила, дефиниција, процеса и сл. Оно представља гласно расуђивање, које би требало да побуђује појаву процеса расуђивања код самих ученика. Објашњавање, за разлику од описивања, се односи на унутрашња својства предмета, појава и процеса. Пожељно је да објашњавање садржи одговарајуће примере који илуструју суштину појмова који се објашњавају. Примери који илуструју су врло често пресудни за схватање суштине појмова, са тим да примери морају бити тако изабрани да погађају суштину објашњавања појмова. Такође, значајно је да се после поступка објашњавања од слушалаца тражи да се изјасне како су схватили објашњавање и то по могућству покушавајући да изнесу сопствене примере.

Објашњавање може да представља варијанту која се користи приликом одговора наставника на питање учесника. Сам начин објашњавања треба да буде таквог карактера да наставник – водич подстакне ученика да поставља питања кад год постоје нејасноће, наравно са тим што се он мора навикнути да поставља умесна питања која представљају његову праву радозналост.

Предавање представља дуже континуирано излагање наставника – водича које садржи елементе објашњавања, али у мањој мери причање и описивање. Предавање захтева да водич изнесе садржаје у виду чврсте логичке структуре како би задржао пажњу ученика. Захтева дуготрајну пажњу ученика, велико мисаоно напрезање како би се асимилирала презентована материја. Са обзиром на ове околности, предавање, нарочито ако је дуже одговара стручњацима који су присутни на терену. Ако изискује већи мисаони напор не треба га стално практиковати, јер може довести до губљења пажње ученика, а тиме и његове пасивизације.

Да би предавање могло да постигне ефекат, потребно је да задовољи одговарајућу форму:

- ✓ садржина предавања треба буде растерећена детаљима, што треба да значи да се треба ограничити на најбитније садржаје. Остале детаље ученици могу да самостално упознају кроз литературу која им је препоручена и доступна;
- ✓ наставник – водич бира чињенице које чине костур предавања и најкарактеристичније примере. Обе компоненте предаваног садржаја треба да буду одабране у разумној мери, што захтева пажљиво реализовану селекцију;
- ✓ посебно истицање важнијих компонената садржаја, применом различитих метода;
- ✓ пожељно је да предавање буде пропраћено демонстрацијом природних предмета или методом предочавања;
- ✓ у току предавања наставник – водич треба да прави повремене паузе, тиме што ће му ученици поставити питања, евентуално изношењем неких сопствених закључака, идеја и слично;
- ✓ током предавања потребно је да наставник – водич обрати пажњу на повратне информације које ће му омогућити да уочи позитивне или негативне ефекте предавања. Овакве информације не морају да буду само резултат привремених фаза дијалога, већ и на основу посматрања реакција ученика (изрази лица, знакови замора, досаде и слично).

Реализација наставне екскурзије се не завршава повратком са ње. После повратка треба обавезно резимирати догађаје, у разговору указати на највредније садржаје. Треба саслушати извештаје и утиске група и појединаца, о њима водити дискусију. Не нужно, али је некада захвално и вредновати понашање појединаца, радних група или свих учесника екскурзије. Од прикупљеног материјала, фотографија, цртежа и скица треба организовати изложбу.

Наставна екскурзија и ефикасност учења

Контакт са садржајима на екскурзионој тури, односно наставној екскурзији, другачији је од уобичајног начина учења, освежавајући. У средини где су имагинарни, књишки упознати објекти, појаве и процеси непосредно и стварно присутни стварају се одговарајући психолошки услови за њихово успешно сазнавање, тј. побуђује се мотивација за усвајањем садржаја и тиме настају услови за већу концентрацију пажње субјекта. Многобројна истраживања су показала да је велики број ученика тзв. „визуелни тип“ (америчка пракса говори о бројци од 75%, док је код нас тај број око 80%), односно да пре усвајају нова знања ако неки објекат, појаву или процес виде у његовом геоокожењу.

Непосредно посматрање простора, чини ученика активним и енергичним и одржава његову пажњу усмереном ка одређеном циљу. Код ученика се побуђује интересовање, које је неопходно због чињенице да се интереси могу свести на појачану пажњу. Интересовање усмерава све психичке процесе (пажњу, перцепцију, памћење, мишљење). Посматрање терена са унапред постављеним задацима изнуђује захтеве за его-

укључивањем учесника екскурзионих тура. Ово укључивање је утолико веће, уколико се претходним налозима настоји да се код ученика формира дирекција мишљења у решавању задатака и подстицању за трагањем у стварном простору. Интересовање као тенденција да се нешто упозна, условљена је двома компонентама – свешћу о значају сазнања и његовом емоционалном привлачношћу. У геопростору оно се може брже и успешније постићи него употребом информационих средстава, тј. методом предочавања.

Омогућавајући непосредан контакт са објектима, појавама и процесима из појединих наставно-научних области (предмета), наставна екскурзија, као најбољи реализатор принципа очигледности, поред осталог, доприноси много бржем савлађивању наставних садржаја. Неопходност остваривања ове функције екскурзија проистиче и из чињенице да је рационализација и економисање са временом утрошеним за учење један од критеријума ефикасности праксе учења. Осим тога, постоји општи захтев да се реализацијом учења у школском раду постигне што већи степен рационалности у погледу расположивог времена и стварних ученичких снага и напора.

Непосредан контакт са компонентама геопростора на наставним екскурзијама треба да буде тако организован да учеснику учини усвојене наставне садржаје трајнијим, односно да успори процес заборављања. Теренски рад који подразумева разноврстан методски поступак води ка бољем осмишљавању садржаја, а осмишљенији садржаји се заборављају много спорије него неорганизованији. Бољим схватањем односа компонената простора ствара се могућност уопштавања која спречава могућност интерференција. Тиме је ученик у бољој позицији када треба да изврши трансфер тако обрађеног градива на решавање нових проблема. Све наведене околности имају као првенствени резултат – трајније задржавање комплетније усвојених садржаја.

Закључак

Учење у фази извођења школских екскурзија носи своје специфичности, па можемо говорити о посебном стилу учења. Користећи могућности које екскурзија пружа, њега у највећој мери карактерише, или би требало да га карактерише когнитивно (искуствено), ситуационо и активно учење. Наставна екскурзија је типичан пример за примену и преплитање ових врста учења.

Учење на основу претходног искуства и кроз стицање нових искустава не само да је карактеристично за ђаке него и наставнике. На екскурзијама и наставници искуствено уче. Школске екскурзије пружају највише могућности за приближавање поучавања и учења.

Будући да се они који уче налазе у природној физичкој и социјалној средини или окружењу које омогућава искуствено усвајање знања и вештина из различитих области и то кроз посебан вид социјалне и природне интеракције, учење на екскурзијама је у великој мери ситуационо учење. Предвидљиве нове ситуације, а поготово непредвидљиве и ризичне ситуације које свако путовање са собом неминовно носи, значајан су фактор који утиче на обликовање и специфичност учења на екскурзији.

Стара кинеска изрека каже: „Реци ми – заборавићу; покажи ми – можда ћу упамтити; укључи ме – разумећу“ (Getz, 2007). Међутим, нису све активности на екскурзији и сви образовни садржаји погодни за учење са партиципацијом, али ваља искористити могућности оних који то јесу. Изналажење оптималног нивоа у распону две супротности између пасивног слушања и пасивног посматрања до активне партиципације, те између крајње зависности и потпуне аутономије у активностима које екскурзија обухвата, посебан је проблем (Getz, 2007; Higgs, McCarthy, 2005).

Емпиријска истраживања потврђују да су најнефектнија, највише се цене и најдуже памте касније у животу, знања и вештине стечене кроз активности на екскурзијама које подразумевају активну партиципацију (Pace, Tesi, 2004). Модерни светски музеји, зоо-

вртови, ботаничке баште и друге институције и локалитети чију посету обухвата програм екскурзије, конципирају се тако да нуде низ активности у којима могу да учествују сами посетиоци у стварности или виртуелној симулацији, на пример, неке историјске епохе или догађаја. Утврђено је да такве активности подстичу висок ниво креативности, развој вештина и способност критичког мишљења, слободу реаговања и експериментисања у решавању проблема уз преплитање ранијег и новостеченог искуства. Поред тога, имају и високо мотивационо дејство за даљим образовањем.

На екскурзијама се наставни програми реализују повезивањем са геопросторном и социјалном средином што резултира тиме да се ученици развијају свеобухватно и свестрано. Крајњи исход сваке наставне екскурзије треба да буде задовољан ученик.

Појам задовољног ученика најближи је појмовима оствареног, мотивисаног, сигурног, самоувереног, самопоштованог, срећног ученика. Екскурзија је квалитетно реализована када се са ње врати задовољан ученик. Изузев педагошке застарелости и тврдокорности, нема ниједног разлога да тај захтев не уважимо и не испунимо.

Литература

- Getz, D. (2007). Arts, Culture and Tourism-Partnerships and challenges. Retrieved from: <http://rich.dit.ie/documents/Professor/Donald/Getz/University/of/Calgary.pdf>
- Higgs, B. & McCarthy, M. (2005). Active earning – from lecture theatre to field-work. In G. O’Neill, S. Moore and B. McMullin. (Eds.), *Emerging Issues in the Practice of University Learning and Teaching*. Dublin: AISHE. Retrieved from: <http://www.aishe.org/readings/2005-l/html>
- Hurd, D. (1997). Novelty and it’s relation to field trips. *Education*, 118(1), 29–35.
- Каћавенда-Радић, Н. & Радић, И. (2009). *Cultural Tourism: Educational Competence of Tourist Guide*. In *Alternative Tourism – Theory and Practice*, Teress Project Ltd. (Bulgarian Academy of Sciences, Institute of Geography, CD-ROM, 2009 release).
- Lai, K. C. (2002, August). Fieldwork as meaningful learning: The role of authentic assessment. Paper presented at the Regional Conference of the International Geographical Union: Geographical Renaissance at the Dawn of the third Millennium, Durban, South Africa.
- Nardo, D. (2005). *Leisure Life of the Ancient Greeks*. Gale: ftonson.
- Pace, S. & Tesi, R. (2004). Adult’s Perception of field trips taken within grades K-12: Eight case studies in the New York Metropolitan Area. *Education*, 125(1), 30–40.
- Rabotić, B. (2011). *Turističko vođenje: Teorija i praksa*. Beograd: Visoka turistička škola strukovnih studija.
- Rowe, A., Smith, J. D. & Borein, F. (2002). Travel and tourism. Retrieved from: <http://assets.cambridge.org/052189/235X/sample/052189235XWS.pdf>.
- Stumpf, J. A. (2003). *Tourism in Roman Greece* [Doctoral dissertation]. Columbia: University of Missouri.
- Баковљев, М. (1998). *Дидактика*. Београд: Научна књига.
- Качавенда Радић, Н. (2013). Школске екскурзије – некус педагогије, андрагогије и туризма. *Андрагошке студије, број 1*, Београд: Институт за педагогију и андрагогију. 161–182.
- Попов, М. (2001). *Туристичке агенције-индустрија путовања*. Београд: Туристичка штампа.
- Рајнберг Ф. (1948). *Методологија научног истраживања*. Београд: Научна књига,
- Ромелић, Ј. (2001). *Методика наставе географије*. Нови Сад: Природно-математички факултет. Департман за географију, туризам и хотелијерство.
- Рудић, В. (1991). *Методика наставе географије*. Београд: Научна књига.
- Хацић, О. (2004). *Културни туризам*. Нови Сад: Природно-математички факултет. Департман за географију, туризам и хотелијерство.

COGNITIVE APPROACH OF TEACHING EXCURSIONS IN THE FUNCTION OF EDUCATION OF STUDENTS

Summary

The concept of cognition includes mental activities such as observing, paying attention, remembering and solving the problems by which a person acquires knowledge. Contemporary psychology classifies mental processes into three categories, in addition to cognition - knowledge, that is emotions - feelings and connotations - will. Cognition is the realization of reality based on man's experience. Cognitive processes as part of the personality, the intelligence of man, work continuously.

Teaching excursions are the best way for students to gain the necessary visual experience in getting to know the geospatial features. Contemporary teaching is based on logical conclusion, that is, on causal thinking. School excursions contribute to it undoubtedly.

However, many factors involved in the realization of educational work daily raise questions about the justification of pupils' excursions. Opinions are being contested and the reasons for and against (most commonly they are against). The impression is that school excursions, especially those performed abroad, are undesirable to the society, and the parents are unjustified expenses. The paper will give the reasons why the educational excursions are an indispensable part of the teaching process as its special form and specific teaching method.

The subject of the paper is organization of educational excursions, methods of preparation and performance and post-excursion activities. The aims and tasks of the research are the educational and pedagogical-psychological justification of carrying out educational excursions as a binding part of the teaching.

Keywords: *cognitive aspect, teaching excursions, visualization, contemporary lessons*